İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi

Cilt: 4 Sayı: 2 Yıl: 2023 e-ISSN 2717-9737

KÖTÜLÜĞÜN SIRADANLAŞMASI

F. Serra ARSLAN[1]

ÖZ

Psikoloji kuramlarının temel sorularından birisi "insan iyi midir?" Psikoloji ve felsefe tarihinde sıklıkla çalışılan bu soruya verilen cevaplar ise paradigmaların bakış açısına göre değişebilmektedir. Örneğin, hümanist psikologlar insanın doğuştan iyi olduğunu varsaymakta, psikanalistler ise doğuştan bir kötülüğün varlığına işaret etmektedir. Bu bireysel kötülüğün üzerine yapılan açıklamaların yanı sıra sosyologlar kaçınılmaz bir son olan insanın toplumsallaşmasının kişileri ve toplumları nasıl daha iyi veya kötü hale getirdiğini araştırmaktadır. Yerleşik hayata geçen insan, iş bölümü ve profesyonelleşmenin artması ile beraber hızlı bir sosyalleşme durumunu tecrübe etmiştir. Toplumsallaşma sürecinde kişilerin birbirlerini etkilediği, böylece gruplarında kişilerden etkilendiği ve son olarak gruplarında tek tek üyelerini etkilediği sosyoloji biliminin temel varsayımlarındandır. Bu önermeden hareket ile toplumsal olmak ya da bir arada olmak var olan durumların etkilerini arttırdığı gibi bu etkinin kötülük fikrini nasıl sıradanlaştırdığı ve bu durumun sıklığını nasıl arttırdığı bu çalışma üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Kötülük, Sosyal Kötülük, Uyma

THE ORDINARY OF EVIL

ABSTRACT

One of the basic questions of psychology theories is "Is a person good?" The answers given to this question, which is frequently studied in the history of psychology and philosophy, may vary according to the perspectives of the paradigms. For example, humanistic psychologists assume that humans are innately good, while psychoanalysts point to the existence of an innate evil. In addition to the explanations on this individual evil, sociologists investigate how the inevitable end of human socialization makes individuals and societies better or worse. People who have settled down have experienced a rapid socialization situation with the increase in the division of labor and professionalization. It is one of the basic assumptions of the science of sociology that people affect each other in the process of socialization, so that they are affected by people in their groups and finally they affect their members individually in their groups. Based on this proposition, being social or being together increases the effects of existing situations, and how this effect makes the idea of evil ordinary and increases the frequency of this situation will be tried to be explained through this study.

Keywords: Evil, Social Evil, Compliance

[1] Öğretim Görevlisi, Üsküdar Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-1938-1494, arslanfatimaserra@gmail.com

Giriş

Bu çalışma kötülük sorunu üzerine tartışma başlatarak kötülüğün nasıl olağan bir durum haline geldiğini ve gelebileceğine, interdisipliner bir yöntemle siyaset bilim ve psikoloji alanlarının literatürünü kullanarak açıklamaya çalışacaktır. Kötülük kelimesi fonksiyonel birçok tanıma sahip olmasına rağmen "*Şer, Fenalık ya da Kemlik 1. İstenilen, beğenilen nitelikte olmayan, hoşa gitmeyen, fena, iyi karşıtı 2. Zararlı, tehlikeli 3. Korku, endişe veren 4. Kaba ve kırıcı 5. Kişi veya toplum üzerinde olumsuz etkileri …"* (TDK, 2022) şeklinde açıklanmaktadır.

Felsefe alanı iki tür kötülük olduğunu varsaymaktadır. Bunlar, doğal ve ahlaki kötülüktür. Ahlaki kötülük, "kasıtlı kötü eylemlerinin kötülükleriyle birlikte, insanların kasıtlı olarak seçtikleri veya bilerek kötülüğün oluşmasına izin verilen durum" olarak nitelendirmektedir. Doğal kötülükler ise "değiştiremeyeceğimiz veya engel olamayacağımız hastalıklar ve kazalar gibi diğer tüm durumları" tanımlamaktadır (Haslam ve Reicher, 2007). Depremler, gelgit dalgaları ve salgın hastalıklar gibi "doğal" kötülüklerin yanı sıra, insan aptallığı, kibri ve zulümden kaynaklanan kötülükler de vardır. Ancak, kötülük sorunu üzerinde çalışan filozofların dikkatini çeken bir başka kötülük biçimi daha vardır. Bu kötülük biçimi sosyal kötülük olarak adlandırılmaktadır. Sosyal kötülük, birçok kişinin etkileşimlerinden kaynaklanan kötülük biçimidir (Lozowick, 2005). Bu çalışmanın ve literatürün kabulü sosyal etkileşimler nedeniyle oluşan sosyal kötülüğün en problemli biçim olduğudur.

Sosyal Kötülük

Sosyal kötülük, sosyal etkileşim sonucunda ortaya çıkan ve sosyal olarak inşa edilen bir olgudur (Kiriş, 2008). Sosyal iyilik (Proaktifllik) durumunun zıttı olarak anlaşılması kabul edilebilir olan bu kavramı (Peker, 2018) anlamak için örnekle somutlaştırmak işlevsel temelinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Örneğin bir yerleşim yerinde kısmi süreli bir su sıkıntısı yaşanmaktadır. Geçici bir zaman diliminde yaşanması beklenen bu sıkıntıyı toplumsal olarak atlatabilmek için toplumun bütün üyelerinin iş birliğine ihtiyaç vardır.

Bu toplumda yaşayan herkes suyu idareli şekilde, asgari ihtiyaçlarını gidermek için kullanır ise sıkıntı süresince büyük yıkım veya felaketin baş göstermesi beklenmez. Bu olumlu sonuç için herkesin idareli veya ihtiyatli davranması gerekmektedir. Fakat herkes bu hassasiyeti önemsemez ve su tüketim davranışlarını değiştirmez ise sonuç olarak asgari ihtiyaçlar için bile su bulunamayabilir (Werner, 2000). Bu noktada herkes rasyonel davranır ve suyun tüketimi noktasında etkisinin olmayacağını varsayar ise, her birey kendi için en iyi olanı seçerek davranacak ve tüketimler azalmayacağı için toplu sonuç istenmeyen felakete yol açacaktır. Ortaya çıkan durum ise sosyal bir kötülük hali olacaktır.

Sosyal kötülüğün, doğal ve ahlaki kötülükten temelde farklı olduğu iddiasına itiraz, kötülüğün acı çekmeyi gerektirdiği ve acı çekmenin sosyal koşullara bağlı şekilde olamayacağı varsayımıdır (Badiou, 2004).Farklı türdeki kötülükleri ele almak için farklı savunma ve sorun sistemleri kullanılır ve bu tür kötülük türleri onları meydana getiren süreçlerle bireyselleştirilir. Fakat tabii ki, ahlaki ve doğal kötülüklerin yarattığı sorunlar farklıdır. Ve sosyal kötülük ne doğal yasa ile ne de doğrudan seçim ile ortaya çıkmadığı için, iki temel kötülük sisteminden de farklılaşmaktadır (Bernstein, 2002).Yukarıdaki iddiaya itiraz ederek, ahlaki kötülüğün ve doğal kötülüğün, özgür irade savunmasının en azından doğal kötülüğün bir ahlaki kötülüğün sonucu olduğu zamanlarda gerçek bir ayrım olmayacağının gösterilmesi farklı çelişkili soruları ortaya çıkarabilir.

Sosyal kötülüğün farklılığına bir diğer itiraz, sosyal kötülüğün doğal kötülüğe benzediği ve onun kapsamı içerisinde değerlendirilmesi gerektiği durumudur. Su kıtlığı örneğinden hareketle bu itiraz, kaynak kıtlığının doğal bir kötülük olduğunu ve dolayısıyla temelde sosyal kötülüğün doğal bir kötülük olduğunu varsaymaktadır. Fakat kaynak kıtlığının doğal bir kötülük olduğu iddiasını kabul etmemiz için bu durumu ortaya çıkaran sebepleri incelemek gerekmektedir. Doğal kötülük, doğal süreçlerden kaynaklanan bir acı şeklidir (Sicart, 2009). Bu kötülüklerin standart durumları kasırgalar, depremler ve yıldırım çarpması sonucu meydana gelen acı ve ıstırap vakalarıdır. Fakat neden bir kaynağın kıtlığının sonucunda ortaya çıkacak olan acı ve ıstırap nedeni doğal kötülük olmasın? Normal şartlarda bile su kıt bir kaynaktır. Yöneticiler tarafından şehirde yaşayan herkesin sürekli bütün muslukları açık bırakacağı varsayılamaz. Ancak durum etkin bir yönetim ile sürdürülebilir hale getirilebilmektedir. Bu sayede kimse bu durumdan olumsuz şekilde etkilenmez. Bazı kıtlık vakalarının acı ve ıstırap çekildiği doğrudur, ancak genellikle acı ve ıstırabın büyüklüğü toplumun ortak davranma veya davranmama durumu ile yakından ilişkilidir. Örneğin kuraklığın etkilerinin büyüklüğü, bölge sakinlerinin bilinçli davranma durumları ile ilişkili olacağı değerlendirilmelidir (Haklı, 2002).

Stanford Deneyi "Lucifer Etkisi: İyi İnsanların Nasıl Kötü Olduklarını Anlamak"

1971 yılında sosyal psikolog Philip Zimbardo Stanford Üniversitesi psikoloji binasının bodrumunda sahte bir hapishane kurarak bir deney düzeneği oluşturmuştur. Planladığı iki haftalık deney için seçtiği 24 denek, orta sınıf, eğitimli, üniversite çağındaki erkeklerdir. Deneye katılımcılar kabul edilmeden önce, kişilik testleri ve klinik görüşmeler yapılmış, hepsinin "normal" olduğu varsayılarak deneye dâhil edilmiştir. Her katılımcıya günde 15 dolar ödeneceği ayrıca taahhüt edilmiştir (Zimbardo vd. 1971).

Deney başladığında iki grup arasında ölçülebilir kişilik farklılıkları olmadığını tespit etmiştir. Bu nedenle Zimbardo, katılımcıları mahkûm ya da gardiyan olarak atamak için yazı-tura

atmıştır. Kendi ise deneyde müdürün rolünü oynamıştır. Araştırmacılar başlangıçta deneklerin deneyi yeterince ciddiye alamayacaklarından endişe duyan Zimbardo, sonuçlar ile şaşkınlığa uğramıştır (Haney ve Zimbardo, 1998). İki grup hızlıca gerçek hayattaki benzerleri gibi davranmaya başlamış ve verilen rolleri hızlıca benimsemiştir. Mahkûmlar gitgide umutsuzlaşmış; hatta bazıları psikolojik açıdan sıkıntılar yaşamıştır. 36 saatten daha kısa bir sürede, aşırı depresyon, düzensiz düşünce, kontrol edilemeyen ağlama ve öfke nöbetleri nedeniyle bir mahkûm serbest bırakılmıştır. Sonraki üç gün boyunca ise, benzer kaygı belirtileri gösterdikleri için üç mahkûm daha deney dışı bırakılmıştır. Beşinci mahkûm ise, psikosomatik bir cilt döküntüsü geliştirmiştir ve deney dışı bırakılmıştır (Zimbardo vd., 1971).

Gardiyanların davranışları ise daha da rahatsız edici bir hal almıştır. Hepsi güçlerini bir dereceye kadar kullanmış ve mahkûmları önemsiz görerek, genellikle tutarsız kurallara uymaya zorlamışlardır. Onları bir dolaptan bir başkasına taşımak veya sıkıcı, anlamsız bir iş yapmaya zorlamışlardır. Mahkûmlar şarkı söylemekten ve gülmekten vazgeçmiş, halka açık bir şekilde lanetlenmek ve kötü huylu olmak; tuvaletleri çıplak elleriyle temizlemek zorunda bırakılmıştır. Zaman zaman ise bir gardiyan ayağıyla sırtlarına basılarak şınav çekmeleri istenmiştir (Zimbardo, 2008).

Mahkûmlar psikolojik olarak o kadar olumsuz etkilenmiştir ki, sahte tahliye kurulu duruşması sırasında birçoğu serbest bırakılma karşılığında kazandıkları parayı kaybetmeyi göze alabileceğini söylemiştir. Zimbardo bile gardiyan rolüne saplanmış, mahkûmların kötü muamele görmesi ve cezaevi ihlallerinin önlenmesi konusunda, var olan delilik dalgasına katıldığı belirtilmektedir. Zimbardo'nun doktora yaptığı sırada arkadaşı olan bir kişinin ikazları sonucunda çalışma iptal edilmiştir. Ve bu deney sadece altı gün ve gece sürebilmiştir (Carnahan ve Mcfarland, 2007).

Stanford Hapishanesi Deneyi olarak bilinen bu deney, sosyal psikolojinin temel taşı haline gelmiştir. Stanley Milgram'ın (1963) otoriteye itaat etme konusundaki çalışmaları ile birlikte Zimbardo'nun araştırması, alanın temel prensibini gösteren en önemli araştırmalarından biri olarak kabul edilmiştir. Stanford'da olanlar, delice ve kötü davranışların normal insanlarda bile görülebileceği ve bu şiddet ve agresif tutumların herhangi bir anda kişi veya bir grup tarafından benimsenebileceği varsayılmaktadır (Zimbardo, 2008).

Gündelik hayatta karşılaşılan küçük ve büyük ölçekli kötülüklerin bolluğu Zimbardo’nun deneyinin önemini arttırmıştır. Örneğin, kiliselerde görevli Katolik rahipler tarafından cinsel tacizlerin ortaya çıkması, Vietnam'daki My Lai katliamları, polis memurlarının sistematik programları nedeni ile Jonestown'daki toplu intiharlar, Ruanda'daki soykırım ve birçok başka durum kötülüğün yaygınlığı ile kişilere olan yakınlığını göstermektedir. Zimbardo, bu kötülüklerin her birinin Stanford Hapishane Deneyi sırasında nasıl temsil edildiklerini ve bu deneyin çıkarımları sonucunda bu durumların bir dereceye kadar nasıl önlenebileceğine ikna edici bir şekilde açıklamaya çalışmaktadır (Zimbardo, 2017).

En önemlisi, Zimbardo, ABD askeri personeli tarafından Abu Ghraib hapishanesinde yürütülen rezil sadist eylemleri analiz etmiş ve Ebu Ghraib'deki gece vardiyasında bir denetçinin görevini nasıl kötüye kullandığını ve bu kötülerden biri olan Personel Çavuş Chip Frederick'in ürpertici bakış açısını ele almıştır. Zimbardo, Frederick'in mahkemesi sırasında uzman bir tanık olarak bulunmuş ve ailesini iyice analiz etmiştir. Zimbardo, Frederick'in idealist askerden suistimalciye dönüşümünü tanımlamayı bitirdiğinde, Abu Ghraib'in, Stanford Hapishanesi Deneyinden ayırt edilemez hale geldiği sonucuna varmıştır. Irak hapishanesi olan Abu Gharib ise, Zimbardo'nun deneyini gerçek gardiyanlar ve mahkûmlar kullanarak yinelemek isteyen etik davranmayan sosyal psikologlar tarafından tasarlanmıştır (Carnahan ve Mcfarland, 2007).

Zimbardo'nun hedeflediği kötü davranma sıradan bir potansiyelin sonucudur. Tanrı'nın en sevdiği melek Lucifer'in metamorfozunun Şeytan hikâyesiyle özetlendiği gibi iyiliğin kötülüğe dönüşümünü tanımlamak için "Lucifer etkisi" terimini kullanır. Kuşkusuz bireyler, kötü davranma eğilimlerinin büyüklüğü konusunda farklılık göstermektedir. Ancak, sosyal psikoloji alanındaki yarım asırlık araştırmalar, çoğu zaman insanların küçücük bir uyarıcı durumunda en kötü davranışı ortaya çıkarabildiği sonucuna varmıştır. İnsanların bazı durumlarda kötü davranması tipiktir (Zimbardo, 2008). Adolf Eichmann'ın duruşmasında Hannah Arendt'in "kötülüğün yasallığı" olarak nitelendirdiği şey de tam olarak budur.

Zimbardo sıradan insanların kötü şeyler yapmasını beklendik bir durum olarak tanımlamaktadır. Çoğu kötülük, iç karartıcı şekilde sıradan sosyal-psikolojik tepkilerden kaynaklandığı Zimbardo tarafından bulgulanmıştır. Zimbardo, Lucifer'in etkisini aktive etme eğiliminde olan durumsal kuvvetlerin ve bunlara verilen normal psikolojik reaksiyonların kapsamlı bir listesini ve tartışmasını sunmaktadır. İstenmeyen sosyal etkilere direnmek, tehlikeleri vurgulamak ve olumsuz etkileri etkisiz hale getirmek için somut reçeteler sunmak için çalışmıştır (Zimbardo, 2008). Örneğin, adil ve haksız merciler (kamu erkleri, kurumları) arasında nasıl ayrım yapılacağına, kişinin güvenlik yanılsaması için özgürlüğünden ödün vermemeye özen göstermesi gerektiği ve haksız sistemlere ne zaman, nerede ve nasıl dayanacağını öğrenmeye dair küçük eğitimler düzenlemiştir.

Lucifer Etkisi

Lucifer bir melek olarak kabul edilmektedir. Lucifer "ışığın getiricisi" anlamına gelmektedir. Yaratılış sırasında Âdem'i tanımayı ve benimsemeyi reddetmiş ve cehenneme sürgüne gönderilmiştir. Lucifer yani şeytan, sürgünden sonra insandaki kötülüğü ve kötü şeyler yapmaya teşvik ederek onları açığa çıkarmayı amaçlamıştır. Zimbardo'ya göre, araştırmasına odaklanması için ona ilham veren metafor budur (Krueger, 2009). Bu nedenle insanda kötülüğün temellerini araştırmak istemiş ve adını Lucifer etkisi koymuştur.

Tarihsel Bağlamda sosyal psikolojide en çok çalışılan alanlardan biri grupların davranış

üzerindeki etkisidir. Jennes tarafından grup etkisinin değerlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen deneyde fasulye dolu kavanozun içerisindeki fasulye sayısının tahmin edilmesi bekleniyor. Grup ile beraber tahmin eden kişiler grup ortalamasına yakın tahminde bulunurken, münferit olarak tahmin eden katılımcıların ise ortalamaya göre daha uzak tahminlerde bulunduğu tespit edilmiştir (Zimbardo, 2008). Bu deney nispeten zararsız küçük deney, gruba uygunluk olgusunun varlığını göstermiştir

İkinci Dünya Savaşı sırasında tüm kötü eylemler bir azınlık grup üzerine yöneltilmiştir. Savaş sonrası bu durumu gerçekleştiren kişilere bu kötülüğü bir gruba neden yaptıkları sorulduğunda bir yankı gibi "sadece emirlere uydum" kelimesi birçok kez tekrarlanmıştır. Kudüs'te savaş suçlusu Adolph Eichmann'ın savunması ve yargılanmasının sonuçlarını analiz eden siyasi teorisyen Hanna Arendt benzer sonuçlara ulaşmıştır. Arendt, bu kişilerin fanatik ya da zihinsel olarak dengesiz olmadığını, kötü şeyler için sadece emirlere uydukları sonucuna varmıştır (Akt., Carnahan ve Mcfarland, 2007).

Stanley Milgram, Arendt'in tezinden temel alarak çok konuşulan itaat deneyini kurgulamıştır. İnsanları bir otorite figürüne itaat etmeyi hangi durumlarda bırakabildiğini test eden Milgram, katılımcıların, bir resmi önlüklü kişi tarafından "devam etmeleri" söylenmiş ve bu durumun sonucunda kişiler başkalarına güçlü elektrik şoklar verebildikleri sonucuna ulaşmıştır. 450V şok veren kişi sayısı katılımcıların %65'i olarak tespit edilmiştir. Milgram, bu deneyi kültürler, cinsiyetler ve farklı ortamlarda geliştirmeye devam etmiş, fakat sonuçlar genel olarak pek değişmemiştir (Akt. Smith, 2007)

Stanley Milgram ve İtaat Deneyi

Milgram deneyi, muhtemelen, en iyi bilinen deneylerinden biridir. Milgram deneyi 1960 ve 1963 arasında gerçekleşmiştir. Yale Üniversitesi psikoloğu olan Stanley Milgram, kişinin kişisel vicdanıyla çelişen eylemleri gerçekleştirmek için bir otorite figüründen gelen talimatlara uyma istekliliğini incelemek için deneysel araştırma tasarlamıştır (Milgram ve Gudehus, 1978). İnsanlara acı veren elektrik şoku seviyelerine maruz bırakarak başka bir kişiyi cezalandırması emrine itaat seviyelerini test edebileceği deneysel bir düzen kurmuş ve bu durumu düzmece olarak kimsenin zarar görmeyeceği şekilde planlamıştır (Slater, 2006). Milgram, deneylerini Solomon Asch (1956) ve diğerlerine atıfta bulunarak sosyal psikoloji alanındaki deney geleneğine uymuştur. Bu çalışmalar, "kitle toplumunun" gelişmeleriyle bağlantılı olarak, savaşlar arası dönemde sosyal psikologların endişesi olan uygunluk kavramına odaklanmıştır. Milgram'ın odağını, "uygunluk ve grup etkisi"nden "itaat ve otoritenin etkisi"ne kaydıranın, Nazi döneminin dehşeti olduğu varsayılmaktadır. Ve böylece "Eichman deneyi", Milgram'ın eski bir öğrencisi olduğu Gordon W. Allport tarafından tasarlanmıştır. Milgram, Hannah Arendt'in Eichman davasıyla ilgili yorumunda kötülüğün sıradanlaşması durumunun kendi deneysel bulgularına yaklaştığını belirtmiştir (Blass, 1999).

Milgram araştırmasında, yüksek itaat seviyeleri ile ilgili sonuçlara ulaşmıştır. Katılımcıların önemli bir kısmı son seviyede bile şoka devam ettiği için "şaşırtıcı ve dehşete düşürücü" sonuçları olduğu belirtilmiştir. Ancak makale, bir deneyden çok bir gösteri olduğu yönündeki yorumlar nedeni ile alan araştırmacıları tarafından reddedilmiştir (Kilham ve Mann, 1974).

Milgram, akademik kariyerini korumak için, her türlü değişkeni ve ilişkisini tanıtarak deneyini baştan sona yeniden ele alıp analiz etmiştir. Bu yeni makale, İnsan İlişkileri dergisinde bazı itaat ve itaatsizlik koşulları başlığı altında yayınlanmıştır. Orada Milgram, çalışmanın temel amacın sistematik olarak farklı faktörleri çeşitlendirmek, "hangi şartlar" altında otoriteye itaat etmenin en muhtemel olduğunu ve hangi şartlar altında meydan okumayı öne çıkardığını öğrenmek olduğunu belirtmiştir (Milgram, 1963).

Diyarbakır Cezaevi Olayları 1980-1984

1980 döneminde gerçekleşen askeri darbe ile başlatılan sıkıyönetim pratiği, tutuklamalar ile devam etmiştir. Yapılan bu tutuklamalar sonucunda ise cezaevleri tekrardan büyük kapasite ile işlev görmeye başlamıştır. Bu dönem mağdurlarından olan ve 2017 yılında Ak Parti Mardin Milletvekili olan Orhan Miroğlu'nun başkanlığında kurulan meclis araştırma alt komisyonu, Diyarbakır Cezaevi işkence ve kötü muamele iddialarını araştırmak için çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların sonucunda o dönemde burada tutuklu olarak ikamet eden kişilerin bilgisine başvurulmuştur. Bu ifadelerden bazıları:

> *"Tabii artık yavaş yavaş şey başladı, hani cezaevi içinde artık darbeden sonra o eski askerleri değiştirmeye çalıştılar. (...) İşte ondan sonra iki üç ay sonra, tam şeyini hatırlamıyorum ama Esat Oktay geldi, iki üç ay sonra artık. Esat Oktay'ın gelişiyle aslında her şey başladı. Esat Oktay geldiğinde, bütün koğuşları gezdi, tabi o ekibiyle gelmiş falan. Burası artık şeydir dedi: Burası bir cezaevi değil, burası bir askeri okuldur, siz de bu askeri okulun öğrencilerisiniz. Yani, adam öyle bir şey anlattı ki; dışarıyla ilgili kafanızda hiçbir şey kalmayacak, siz bu askeri okulun düşüncelerine göre, ideolojisine göre, her şey onla donatılacaksınız, onla dışarı çıkacaksınız. Ama dışarı çıkma diye bir şey yok tabi. Ama onun konuşmasını dinlediğimde, böyle dedim kesinlikle hiçbirimiz buradan sağ çıkmayız, hepimizi katleder bu adam. Ondan sonra şey başladı tabi cezaevinde; artık kurallara uyacaksınız. Tabi ilkin, normal işte yemek duası gibi, İstiklal Marşı gibi, işte görüşe giderken tek sıra halinde git, artık Kürtçe konuşma şu bu yok. İşte revire çıkma. Hani o insani şey gibi görülen şeyler aslında daha farklıydı. Sorun kurallara uydurma değildi, sorun daha farklıydı, daha sonra ortaya çıktı."*

Gazeteci, 49 yaşında, Erkek – 10.04.2010, İstanbul (Serbestî, 2003).

Bu durumun gerçekleştiği dönem içinde birçok defa ortaya çıkmasına rağmen bir incelemenin başlatılmaması ve yapılan muamelenin sadece işkence olarak tanımlanamayacağı durumu bu ifade notunda belirtilmektedir. Foucault cezanın tanımını

yaparken "ıslah edici" işlevine vurgu yapmıştır. Toplum veya egemen güç tarafından öteki görülen kişilerin farklılıklarını aynılaştırmak için kullanılan bir pratik olduğunu belirtmektedir (Akt., Fırat ve Topaloğlu, 2012).

> *"Diyarbakır Cezaevi, şimdi bazı insanlar mesela şöyle düşünüyor: Ya işte işkenceler yapıldı. Ve kim anlasa şey der zaten. Herkese aynı şeyi yapmış, kaçakçıya da yapmış siyasiye de yapmış, farklı farklı gruplara da yapmış. Diyelim ki sistemden yana olanlar vardı, bazı aileler var, örneğin şeyler var Siverek'te (...) var ve yahut diyelim ki (...) var ve yahut diyelim ki (...) var. Bunlara da yapılmış. Bunlara yapılmış, bunlara yapılmamış diye bir şey yok. (...) Herkese aynısı yapılmış yani. Sonra düşün ki şöyle bir şey var yani Kürt olmak yeterlidir. Oraya gitmişse yeterlidir. Yani sen cezaevi girmişsen onun için herhangi bir onurun yok ve bu onurunu korumak için direnirsen artık sen 10 ölümlerden ölüm seçeceksin ve şimdi işte televizyonlarda gösteriyor Ebu Garip ben Ebu garibin on mislini yaşadım. Zulmü de yaşadım çırılçıplağı da yaşadım. İnsanların nasıl orda birbiri üstüne yattığını da yaşadım."*
>
> ***(Sendikacı, 56 yaşında, Erkek – 15.09.2010, Diyarbakır)*** (Miroğlu, 2004)

Bu ifade notunda ise işkence uygulayan güçlerin toplumsal algıda bu durumu nasıl aynılaştırmaya veya sıradanlaştırmaya çalıştıkları belirtilmektedir. "*Herkese aynı şeyi yapmış, kaçakçıya da yapmış siyasiye de yapmış, farklı farklı gruplara da yapmış. Diyelim ki sistemden yana olanlar vardı."* Toplumun en az bir kısmı tarafından kabul görmeyen varsayımlar üzerinden yöneticilerin uygulamalarda bulunması mazur görülemez. Bu nedenle kötülüğün sıradanlaşması kavramı Diyarbakır cezaevi uygulamaları içinde kullanılmıştır (Fırat ve Topaloğlu, 2012).

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde askeri darbe sonrası yapılan bu uygulamalar, kötülüğün bu coğrafyada da nasıl sıradanlaşabildiğini göstermektedir. Bu durumun sıradanlığına bir kanıt olarak ise 1982 referandumu sonuçları gösterilebilir. Askeri darbenin başında olan Kenan Evren yaşanan durumun gerekliliğine vurgu yaparak "*Eğer, 12 Eylül öncesine dönmeyi ve o felaketli günleri ve yılları tekrar ve bu sefer belki de daha da feci bir şekilde ve kurtuluş ümitleri kaybedilmiş bir surette yaşamayı istemiyorsak, sandık başında beyaz oy kullanarak, Anayasa'yı kabul diyecek ve böylece Anayasa'yı kabul edeceğiz."* belirtmiştir. Bu referandum sonucunda Evren'in istediği sonuç ortaya çıkarak anayasa değişikliğine evet diyenler %91,40 gibi yüksek bu durumu kabul etmiştir (Fırat ve Topaloğlu, 2012).

Kötülüğün Toplumsallaşması

ABD'nin Hiroşima'yı atom bombası ile bombalamasından, Nazi suçlarına yardım eden doktorlara kadar savaşın psikolojik boyutları hakkında kapsamlı şekilde yapılan birçok

araştırmaya rastlanmaktadır. Bu araştırmalarda bir kısmı, kişilerin ve grupların bu kötülük durumunu nasıl toplumsallaştırdığını açıklamaya çalışmaktadır. Bu durumu tanımlamak için ise Lifton tarafından "kötülüğün sosyalleşmesi" kavramı kullanılmaya başlanmıştır (Akt., Miller, 2016).

Bu çalışmanın içerisinde belirtildiği gibi kötülüğün toplumsallaşması kavramının siyasi erkler ile ilişkisi vardır. Kötülük birçok şekilde açıklanıyor ve anlaşılıyor olması nedeni ile bu çalışmanın bu kısmında kötülüğe evrensel bir örnek olan "yaşam hakkı" üzerinden tartışılmasının daha güvenilir olacağı varsayılmaktadır. Yaşama hakkı, bütün getirileri ve gerekleri ile kutsaldır. Bu nedenle insan öldürme evrensel olmaya yakın kötülüklerin başında gelmektedir (Reyhanoğlu, 2004). Bu konuya geniş bir bakış açısıyla baktığımızda, "insancıl" öldürmenin mitolojisi ile mümkündür, bu söylemin semantik temelinde bir çelişki olduğu bellidir. Fakat uygulamada birçok örneğinin olması bu çelişkili kavramı bir olgu haline getirmektedir. Devlet tarafından ölüm cezaları, asmak, gaz odası, elektrikli sandalye veya kimyasal yollar ile gerçekleştirilebilmektedir. Fakat insanca öldürme diye bir anlayış yoktur. Her biri yasalara göre yasaklanan acı, zalimce ve olağandışı durumlardır (Miller, 2016).

Devlet ve gruplarda idam cezası uygulanması toplumsal bir alt yapısı bulunmaktadır. Bu alt yapı kendi içinde toplumsal kabulü gerektirmektedir. Bir toplumun yargıladığı kişiler ancak ölüm cezasına çarptırılabilmektedir. Bu durum tek tek insanların öldürülme durumuna odaklanmaktadır. Ancak birçok örnek göstermektedir ki toplum ve grupların tamamının yargılandığı durumlarda vardır (Miller, 2016).

Toplum ve gruplara dönük linç ve öldürme girişimleri, toplumsal bir önyargının sonucunda ortaya çıkmaktadır. Devlet veya egemen güç ise genellikle bu algının oluşmasında başlatıcı ve sürdürücü niteliklere sahiptir (Wolff, 1969). Ceza sisteminin Amerika'da oluşturduğu norm, çok sayıda siyahi ve hapsedilen Afro Amerikalıları kapsamaktadır. Bu durumun istenmedik bir diğer sonucu polislik faaliyetlerinde ve fırsatlara erişebilme noktasında ortaya çıkmaktadır. Normlar, toplumların çalışma şeklinin bir parçası haline gelmiştir. Bu normların benimsenmesi ile polis departmanları, politikacılar, günlük yaşamdaki insanlar buna uyma davranışı göstermektedir. Bu uyma davranışı evrimin bir gereği ve başarısı olarak anlaşılmalıdır. Çünkü evrimsel uyum insanları bu Dünya'da yegâne güç haline getirmiştir (Çimen, 2013). İnsanlar en hızlı koşan, en hızlı yüzen veya en yükseğe zıplayan canlılar olmasa da bunların ve diğer birçok şeyi yapabilen tek canlı formudur. Hayatta kalma durumunun evrimsel olarak belirleyicisi olan adaptasyon aynı zamanda da bir güvenlik açığı da oluşturmaktadır, çünkü bazen acil adaptasyon, etik konulara aykırı olabilmektedir. Ve bu adaptasyondan kastedilen şey, zalim ve haksızca bir muameleye gösterilen, normalleştirilmiş bir adaptasyondur (Darley, 1999)

Bir grup araştırmacı kötülüğün toplumsallaşması durumunun giderek azaldığını varsayaktadır. Bu varsayımı ise istatistiksel olarak nüfus oranına göre azalan savaş nedenli

ölüm vakaları üzerinden açıklamaktadır. Fakat bu analiz 20. yy. içerisindeki olayları referans alarak yapılmaktadır. 20. yy. içerisinde hem Auschwitz hem de Hiroşima'yı bulunduran ve iki Dünya savaşının gerçekleştiği olumsuz anlamda olağanüstü bir yüzyıldır. Bu yüzyılda yapılan her öldürme girişimi bu yüzyılın bilimsel kapasitesi ve araçları açısından değerlendirilmelidir. Bugün nükleer silahlanmanın hat safhada olduğu ve bunların kullanılması durumunda yaratılacak olan yıkımın tarifi önceden görülmemiş bir seviyede olacaktır (Çimen, 2013). Nükleer silahlar henüz, kamuya açık bir şekilde kullanılmamış olsa da kesinlikle geçmişte olduğundan daha büyük bir şey olduğu ve baş döndürücü bir tehdit olarak varlığını sürdürdüğü kabul edilebilir.

Burada anlaşılması gereken, psikolojik değişkenlerin analiz edilmesi ve neden sonuç ilişki içerisinde değerlendirilmesidir. Toplumsal kötülüğün yaygınlaşmasında önemli olan durumu bu kötülük için kullanılan araçların niteliği veya öldürme kapasitesi değildir. Bu toplumsal kutuplaşmayı yaratan durumun ne şekilde ortaya çıktığıdır. Bir savaşı organize eden toplumlarda, savaş için bir haklılığın olduğu duygusunun yaratılması gerekmektedir. Her siyasetçi bu durumu kendi halkına ve askerlerine açıklamalıdır. Savaşın içerdiği vahşet oranında, bu algı ya da norm oluşturma çabası zorlaşabilmektedir. Örnek olarak ise, Vietnam savaşı gösterilebilir (Çimen, 2013).

Raphael Lemkin (1946), soykırım kavramına, kültürel soykırım boyutunu da eklemiştir. Ve bu kavramın entelektüeller ve aydınlar tarafından sürdürüldüğü varsayımı gelişmiştir. Entelektüeller ve aydınların kilit öneme sahip olması, onların sadece bu durumu sürdürmesi ile ilgili değil, kültürü eleştirerek kelimeler ve simgeler yaratması ile de ilgilidir. Soykırım faillerinin sık sık yaptığı gibi, ölümü ve öldürmeyi sıradanlaştırmak için entelektüelleri ve aydınların açıklamalarına ihtiyaç vardır.

Sonuç

Kötülük anlamsal bakımdan kültürlere göre ve kullanım alanlarına göre farklılık göstermektedir. Kötülüğün sıradanlaşması veya toplumsallaşması ise bir egemen güç tarafından kullanılan bir politika aracıdır. Yönetmenin verdiği ayrıcalıklı konumda olmak veya kalmak isteyen çoğu kişi tarafından kullanılmakta ve normal karşılanmaktadır. Uygulama örnekleri göstermektedir ki bu durum kendini ve olgunun toplumsal boyutunu beraberce besleyen ve sosyalleşme sonucu bireyler arası geçiş özelliğine sahip sosyal bilimler olgusudur.

Bu sıradanlaşma durumu hem psikolojik açıdan hem de sosyolojik açıdan açıklanmaya çalışılmıştır. Zimbardo ve Milgram gibi sosyal psikologlar bu durumu birey bazında değerlendirmiş ve resmi egemen güçlerin istemsiz olarak böyle bir güce sahip olduklarını belirtmiştir. Bu egemen gücün niteliğine veya siyasi geleneğine bakılmaksızın, bu durumdan yararlanmak istemesi de olasıdır. Yapılan çalışmalar ve gerçek örnekler göstermektedir ki

sürü etkisi ahlaki değer ve tutumları sınırlandırmaktadır. Yönetici ve proaktif grup bu eğilimi kendi yararına kullanması sonucunda dünya tarihinde birçok olumsuz toplumsal olayların meydana gelmesine neden olmuştur. Nazi Almanya'sında Hitlerin seçimle başa geldiği ve büyük bir taraftar ve partili grubunun desteğine sahip olduğu bilinmektedir. Almanya gibi tarihi ve gelenekleri olan bu ülke toplumsal bir kıyım başlatarak insanlık tarihinde birçok defa görülebilecek kötülüğün sıradanlaşması durumunu gerçekleştirmiştir.

Kaynakça

Asch, S. E. (1956). Studies of independence and conformity: I. A minority of one against a unanimous majority. *Psychological monographs: General and applied*, *70*(9), 13-32.

Badiou, A., (2004) *Etik: Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme.* İstanbul: Metis Yayınları.

Bernstein, R. J. (2002). Radical evil: A philosophical interrogation.

Carnahan, T., & McFarland, S. (2007). Revisiting the Stanford Prison Experiment: Could participant self-selection have led to the cruelty?. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *33*(5), 603-614.

Çimen, A. (2015). Ceza İnfaz Kurumlarında Sosyalleşme ve Islah İlişkisi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, *15*(2), 159-188.

Darley, J. M. (1999). Methods for the study of evil-doing actions. *Personality and Social Psychology Review*, *3*(3), 269-275.

Fırat, D., & Topaloğlu, H. (2012). » Total kurum, disipliner cezaevi, kamp: Goffman, Foucault ve Agamben'in kavramlarıyla Diyarbakır Askeri Cezaevi (1980–84).«. *Toplum ve Bilim*, *123*, 76-92.

Haklı, Ş. (2002). Kötülük Problemi, Yaklaşımlar ve Eleştiriler. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *1*(2), 195-211.

Haney, C., & Zimbardo, P. (1998). The past and future of US prison policy: Twenty-five years after the Stanford Prison Experiment. *American Psychologist*, *53*(7), 709.

Haslam, S. A., & Reicher, S. (2007). Beyond the banality of evil: Three dynamics of an interactionist social psychology of tyranny. *Personality and social psychology bulletin*, *33*(5), 615-622.

Kilham, W., & Mann, L. (1974). Level of destructive obedience as a function of transmitter and

executant roles in the Milgram obedience paradigm. *Journal of personality and social psychology*, *29*(5), 696.

Kiriş, N. (2008). Tarihsel Olarak Kötülük Problemi ve Çözüm Yolu Olarak Teodise. *FLSF Felsefe ve*

Sosyal Bilimler Dergisi, (5), 81-96.

Krueger, J. I. (2009). A componential model of situation effects, person effects, and situation-by-

person interaction effects on social behavior. *Journal of Research in Personality*, *43*(2), 127-136.

Lemkin, R. (1946). genocide. *The American Scholar*, 227-230.

Lewin, K. (1951). Field theory in social science: selected theoretical papers (Edited by

Dorwin Cartwright.).

Lozowick, Y. (2005). *Hitler's bureaucrats: The Nazi security police and the banality of evil*. A&C

Black.

Milgram, S. (1963). Behavioral study of obedience. *The Journal of abnormal and social*

psychology, *67*(4), 371.

Milgram, S., & Gudehus, C. (1978). Obedience to authority.

Miller, A. G. (Ed.). (2016). *The social psychology of good and evil*. Guilford Publications.

Miroğlu. O., (2004) *Dıjwar, onlara dair her şey.* İstanbul: Avesta Yayınları

Peker, T. (2018). *Öz-yeterlik ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide proaktif kişiliğin aracı*

rolü (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Philip G. Zimbardo (2011). *The encyclopedia of peace psychology* (Vol. 1). John Wiley & Sons.

Priestley, J., & Blass, T. (2000). Obedience to authority--Current perspectives on the Milgram

paradigm/Response. *British Journal of Educational Psychology*, *70*, 623.

Reyhanoğlu, M. (2004). Kitap İncelemesi: Alain Badiou, Etik, Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *59*(02).

Serbestî, (2003). Diyarbakır 5 No'lu Askeri Cezaevi, Sayı 14, Eylül-Ekim 2003, İstanbul:

Doz Bazım ve Yayıncılık

Sicart, M. (2009). The banality of simulated evil: designing ethical gameplay. *Ethics and information*

technology, *11*(3), 191-202.

Slater, M., Antley, A., Davison, A., Swapp, D., Guger, C., Barker, C., ... & Sanchez-Vives, M. V.

(2006). A virtual reprise of the Stanley Milgram obedience experiments. *PloS one*, *1*(1), e39.

Smith, M. B. (2007). The sociogenesis of evil. London:John Wiley & Sons.

TDK, "Kötülük Nedir?" 09 Mayıs 2019, https://sozluk.gov.tr/ (2022)

Werner, C. (2000). *Kötülük problemi*. Kaknüs Yayınları.

Wolff, K. H. (1969). For a sociology of evil. *Journal of Social Issues*, *25*(1), 111-126.

Zimbardo, P. G. (2008). The psychology of evil Munich:Tealk.

Zimbardo, P. G. (1973). On the ethics of intervention in human psychological research: With special

reference to the Stanford prison experiment.

Zimbardo, P. G., Haney, C., Banks, W. C., & Jaffe, D. (1971). *The Stanford prison experiment*.

Zimbardo, Incorporated.